

Dialektala namn på insekter och andra småkryp i Norrland

ANDERS N. NILSSON

INLEDNING

Medan särskilda kommittéer idag lägger stor möda på att förse oss med rikssvenska trivialnamn för stora grupper av insekter, håller dialekternas eller bygdemålens namn på att försvinna i glömska. Även om de idag inte används i någon större omfattning, finns dock många dialektala småkrypsnamn bevarade i ljudupptagningar och dialektordböcker. Medan dialektala namn på större djur som fiskar, fåglar och däggdjur varit i fokus för ett flertal undersökningar, saknas i stort sett sammanställningar över dialektala namn i Norrland på insekter och andra småkryp.

Nedanstående sammanställning av dialektala namn på smådjur i Norrland baserar sig främst på studiet av ett antal dialektordböcker (Tab. 1). Varje dialekt har försetts med en kod på två bokstäver, t ex HÖ för Hössjö, och dessa koder återfinns i nedanstående förteckning satta inom hakparenteser. Ordböckerna har valts så att de tillsammans representerar de huvudsakliga norrländska dialektområdena (Dahlstedt & Ågren 1954, Edlund 1995). Samiska och finska namn behandlas ej. De norrländska dialektområdenas utbredning motsvarar tämligen väl den äldre sockenindelningen (Dahlstedt & Ågren 1954).

Antal ord som avser insekter och andra småkryp varierar starkt mellan olika ordböcker (Tab. 1), säkerligen beroende på ambition och ordboksförfattarnas sages-

personernas intressen. Även den behandlade regionens omfattning torde påverka rikedomens på namn, varför det inte är förvånande att flest ord, 51 stycken, påträffats i Oscarsson (2001), vilken täcker hela det jämtländska dialektområdet. Något överraskande anges för Nederlulemålet (Antnäs by) hela 49 ord (Nyström 1993).

Relationen mellan de dialektala namnen och de djur de avser måste ses som relativt osäker. Den entomologiska kunskapen hos såväl källor som upptecknare har säkerligen inte varit alltför stor. Framförallt är det svårt att få en uppfattning om vilka olika former av småkryp som omfattats av ett visst namn, och säkerligen har flertalet namn samtidigt haft både vidare och mer specifika betydelser. Jag har inte slaviskt följt ordböckernas tolkningar, utan sorterat de dialektala namnen utifrån vilka djur de torde avse ur ett entomologiskt perspektiv. Detta förfaringssätt innebär helt klart en rad mer eller mindre kvalificerade gissningar, varav med säkerhet några kommer att visa sig felaktiga vid ett noggrannare studium.

Då olika dialektordböcker använder sig av olika sätt att fånga ordens uttal i skrift är de inte direkt jämförbara ur denna aspekt. Därför kan man inte heller direkt jämföra olika uttalsvarianter av samma ord enbart utifrån de olika stavningar som återfinns i min sammanställning. Jag måste

Tabell 1. Lista över de dialektordböcker som sökts igenom med avseende på namn och andra ord kopplade till insekter och andra småkryp. De angivna koderna används i texten som hänvisning till källan för respektive namn.

Dialektområde	Område	Kod	Antal ord	Referens
Nordhälsingska mål	Enånger	EN	31	Enström & Söderström 1990
Härjedalsmål	Härjedalen	HR	24	Hillbom 1993
	Tännäs	TÄ	29	Olofsson 1999
Medelpadsmål	Njurunda	NJ	34	Hellbom 1980
Jämtmål	Jämtland	JÄ	51	Oscarsson 2001
Ångermanländska mål	Arnäs	AR	42	Söderström & Odstedt 1994
	Multrä	MU	27	Nordlander 1933
Övergångsmål Ång/Vb	Lögdeå	LÖ	4	Holmgren 1995
	Vitvattnet	VV	11	Lindberg & Lindberg 1991
Sydvästerbottniska mål	Hissjö	HI	17	Selberg m fl 2006
	Hössjö	HÖ	34	Larsson & Söderström 1979
	Umeå	UM	23	Stenberg & Widmark 1966-1973
	Vilhelmina	VM	17	Larsson 1991
	Öre-Långsele	LÅ	40	Fors 1984
Nordvästerbottniska mål	Burträsk	BU	27	Lindgren 1940
	Nysätra	NY	28	Lundgren 1997
Pitemål	Piteå	PI	31	Lidström 1997
Lulemål	Antnäs	AN	49	Nyström 1993
Kalixmål	Kalix	KA	41	Föreningen Kalix bygdemål 2006
	Överkalix	ÖK	19	ABF & Vuxenskolan 1999
Nordliga nybyggarmål	Arjeplog	AP	32	Lindfors 2001

hänvisa de läsare som vill fördjupa sig i sådana problem till de källor jag använt.

Nedanstående förteckning utgår från de rikssvenska namnen satta i fet stil, varefter de olika dialektala orden följer i bokstavsordning satta i kursiv stil, med uppgift om källa inom hakparentes. Sammansättningar, i vilka namnen ingår, och förklaringar har satts inom parentes mellan dialektala namn och deras resp. källa.

NAMNFÖRTECKNING

Allmänt

insekt (småkryp): *einnsekt*, *kröupa* [KA]; *kryp* [LÅ NJ]; *kräk* [NY]; *kusan*, *kuus* [JÄ]; *kuse* [HR TÄ]; *kuse* (krypande), *skörv* (insekter och larver på träd och rotfrukter) [MU]; *skorv* [VM]

Fjärilar

fjäril: *febränn*, *feveräll* [TÄ]; *fel* [EN]; *ferel* [BU]; *ferel*, *firil* [JÄ]; *ferel*, *förel* [AR]; *feril* [AP]; *fêräl* [PI]; *fjeril* [ÖK]; *fjäril* [HÖ NJ UM]; *fjäril*, *föräl* [LÅ]; *fleofärel* ('flygfjäril') [AN]; *fäler* [KA]; *färel* [AN]; *färil* [NY]; *förel* [MU VM]

fjärilar (små grå): *furlar* [JÄ]

gräsmask (larv av gräsfly): *gresmark* ("stora gröna larver som vissa år uppträdde i stora mängder och åt åkrarna kala") [AN]; *gräsmask* ("*Charaeas graminis*") [NY]

klädesmal: *mal* [HÖ MU NJ ÖK]; *mal, marn* [LÅ]; *mäl* [AN]

larv: *markan* [KA]; *mask* [NJ]; *åma, åume, ååm* (fjärilslarv) [JÄ]; *åme* [TÄ]

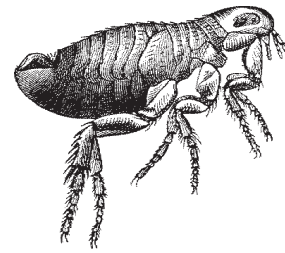
maskår: *mårkar* (då gräsmasken härjade) [AN]

nattfly: *fälergåbb* [KA]

trädödare (larv): *ångroa* (lades i sprit för att bota krämpor, bl a gikt; om man oförvarandes kommer vid larven får man i handen, foten eller den lem man den vidrört, en svår värk kallad *ångro-värken*) [JÄ]; *skånorm* [HR]

Hopprätvingar

gräshoppa/vårtbitare: *greshopp* [ÖK]; *gräshåopp, tjyrotjäll* ("tjiro, tjyrotjäll, dji me i gröut tjyro, så få do läva i höundrade år"; skakade gräshoppa eller nyckelpiga i kupade händer) [KA]; *gräshöpp* [HI]; *maetakalln* (släpper liten svart fläck på händerna när den fångas); *serisa, sirissa* (syrsa) [JÄ]; *tjarakall, tjarukall* [JÄ]; *tjärelepp* ("tjäre tjärelepp, ge mä nalta tjäre, eljest ska" ja kast dä i den brinnande ugn") [VV]; *tjårlopp* (den kvarlämnar en liten fläck av en massa, som liknar tjära och är bra för sår) [MU]; *tjårloppa* [AR]; *tjårloppa* (som avsondrar en tjårliknande vätska om man håller henne instängd i sluten hand, samtidigt läses en besvärjelse: "Giv, giv tjårn anns ska je håg a de halschn å snör de i den brinnande faschn") [BU UM]; *tjyrotjäll* ("dji do me tjyro, sko do fa slepp"; sägs till en fångad gräshoppa när man skakade den mellan händerna så att den släppte "tjåra" från sig) [AN]

Loppor och löss

ekorrloppa: *ekorrlus* [AP]; *ikkorlusa* ("ikkorlusa bit innt folkä, männ dämm tjetas sä hämst") [LÅ]

flatlus: *flatlus* [HÖ LÅ]

loppa: *loppä* [VM]; *låhppe* ("lohppa hohppa opp i kohppen i kolsvahrte nahtta") [HR]; *låp* [BU]; *låpp* (*Pulex irritans*) [KA NY ÖK]; *låppe* [AR]; *låppe* ("ta in för låppen"; ta sig en fylla så att man inte känner loppbett) [MU]; *lååpp* ("hån tåo in för låppen"; han söp hårt) [AN]; *löpp* [LÅ NJ]; *löppa* [JÄ]; *sissa* (i fårspillning) [AN]

lus: *bakstugulus* [HÖ]; *bette, elemaurn, lusa* (ett slags löss på åldringar, omöjliga att utrota) [JÄ]; *dödlus* (dödlössen satt inne i huden men kom fram när en människa dog) [EN]; *flännjelus* (flännglus, ett slags lus), *hännjelus* ("sju slags bett, löpper, lus å gnett, hännje-lus å flännjelus, flat-lu å flött(er)") [NJ]; *lus* [AP]; *lus* ("gå som lusa på becktrån") [NJ]; *lus* ("hä_ä sömm å få lusa te långullfälln"; lätt att få men svårt att bli av med) [LÅ]; *lus* ("jä skö löske lyssen tå dä, jä"; jag skall klå dig med besked) [MU]; *lus* (om man kokar mig 7 dagar i lut, så är jag sjuk i 7 dagar, sa lusen, då den kunde tala) [AR]; *lus* (det påstods att en del huvud- och klädlöss hade spaderess på ryggen och att en del hade lång man som hästar) [EN]; *lusa* (vanligen huvudlus) [NY]; *léos, lösser* ("ho lev som ein som er ful i leos") [AN]; *leus* ("hä jär som få leusa ine langulfölln"; det är som att få löss i långullfälln; svårt att bli av

med) [PI]; *lös* [KA]; *Då lusa få stövlen då stamp-a* [Nordmalings socken; Dahlstedt & Ågren 1954:32]

lusägg (-larv): *gnet* [AN AP AR JÄ]; *gnetan* [LÖ]; *gnett* [EN LÅ NJ]; *gnetta* [JÄ]; *gnettren* [KA]; *gniter* [ÖK]

ohyra: *bett* [UM]; *fett* ("sju slags fett: löpp, lus å knett, hängelus, flängelus, flatlus å flottän") [LÅ]; *ohyre* [NJ]

vägglus: *väggleus*, *örren* [PI]; *vägglus* [AP HÖ LÅ NJ]

Skalbaggar

blåhjon: *blaskorv* (blåskimrande skalbagge) [AN]; *blåjakob* [Strömsund, Sunnan Asp-Nilsson epost 2007-11-14]; *blåkus* [JÄ]; *blåskorv* (knäppare) [NY]

brödmask: *brömark* (brödlarv) [AN]

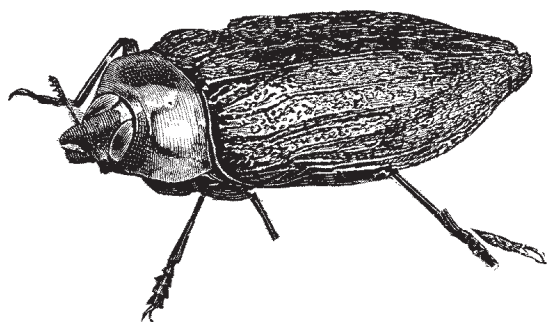
dödgrävare: *dögrävar* [LÅ]

dödsur: *hèos-tikk-takk* [AN]; *väggsme* [HI]; *väggsmen* (trämask) [JÄ]

knäppare: *knäppskårv*, *sprättskårv* [AP]; *knäppskörv*, *sprättskörv* [LÅ]; *sprättkus* [JÄ]; *sprättkuse* [HR]; *sprättskorv* [AN AR BU HÖ NY PI]

knäpparlarv: *säsmärtkj* (sädesmask; liten gul och något hård mask som ligger i jorden om våren; han synes i säden tidigt om våren, varav då dömes om rätt såningstid, såsom ock af hans mer eller mindre hårdhet eller högre eller mattare gulhet om blifwande mer eller mindre godt sädesår) [UM]

larver (i bröd och kött): *joan* [JÄ]

lysmask: *lyskuse* [EN]

långhorning: *hèosbokk* (skalbagge) [AN]; *temberkusen* [HR]; *tembermann* [PI]; *temmerkuse* [TÄ]; *timmerkus* [BU]; *timmerkuse* (skalbagge i timmer) [NJ]; *timmerkuse* (även liten människofigur, som uppsattes på ett hus, då kroppåsen är uppförd) [MU]; *timmeroxe* [Strömsund, Sunnan Asp-Nilsson epost 2007-11-14]; *timmerskorf* (*Cerambyx aedilis* eller *Lamia sutor*; som vistas helst i nyss timrade hus) [UM]; *timmerskorv* (*Ae. edilis*) [HÖ NY]; *timmerskörv* [HI]; *timmärkus* [LÅ]; *timmärkus"n* [AP]; *väggsme* (väggsmed, *Lamia aedilis*) [AR LÅ]; *väggsmen* [KA]

nyckelpiga (sjuprickig): *djetersk* (även geterska) [AN]; *djitarmåora*, *göullmåora* [KA]; *guldtypa* [typa=höna] [HÖ UM]; *guldtyppe* [BU]; *gulku* [HR]; *gullhöna* [EN]; *gullkåo* ("gull gull gullkåo, dji me gulle ännars legg jö de pa in stein o drep de!") [AN]; *gullkåow* [PI]; *gullsigga* [AR]; *gulltyp* [LÅ]; *gulltypa* [MU]; *likolåo* [ÖK]; *tjärloppa* (man knyter näven om den och läser; giv, giv tjära, annars hugger jag av dig halsen och kastar dig i den brinnande forsen) [HÖ]

skalbagge: *kuse* (krypande insekt, även orm "långkuse") [EN NJ]; *kuse*, *kuus*, *skaersptrall*, *skärptroll*, *skarspkuse* [JÄ]; *skarpkuse* [EN]; *skarsjptroll* [HR]; *skorv* (skalvingar = skorfwa) [AR BU HÖ NY UM]; *skorv* ("ho mites åt skorven medan a ber"n"; hon hade mycket kort minne) [AN]; *skorv* ("nö gåre skorven överallt"; nu finns det skalbaggar överallt; dåliga seder) [PI]; *skårev* [ÖK]; *skårv* [AP KA]; *skärpkuse* [NJ]; *solskensskorv* ("hann tag se söm sosjinnsskorven"; han repar sig som s.) [NY]

snytbagge (vivel): *skährpröll* [TÄ]; *täfastskorv* [AN]

tordyvel: *dööndjkskorv* [AN]; *léosskorv* [AN]; *tordyväl* [LÅ]; *tordövel* (*Geotrupes*) [BU NJ]; *tordyvel* [AR HÖ]

tordyvellarver (guldbaggelarver ?): *mulloks* (mulloxar, ett slags maskar, större och mindre, omtrent av ett fingers längd och tjocklek, träffas under myrstackar, i åkerrenar etc. De ha 16 fötter. Av dessa maskar spår man här om sommarens beskaffenhet, på det sättet att man i april eller maj räknar länkarna eller lederna ifrån huvudet på masken och jämför dem med instundande sommarveckor, med vilka de kan sägas vara lika till antalet. De leder som är himmelsblå och tjocka skola bebåda regn, men de smala torkade och vita eller gulaktiga leder betyda solsken eller torrväder.) [JÄ]; *mulloxe* [EN]

änger: *ängla* (insektlarv i mat) [AN]

Skinnbaggar och växtsugare

stinkfly: *berfis* (insekt som finns på vissa bär och ger en stickande smak i munnen) [HI HÖ]; *berfäis* [KA]

stritspott: *grodspotta* [MU]; *håmmelspott* [AN]

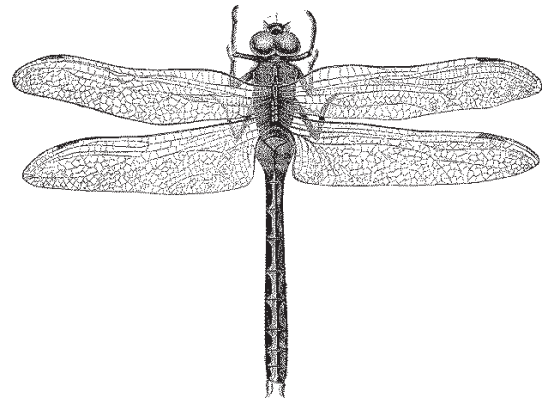
Sländor

bäcksländelarv: *kry* [JÄ]

dagslända: *rokken, råkken, rökkjen, röttsen* (som fisken äter; även "råkkfiske") [JÄ]; *rahck* [TÄ]

nattslända (?): *felmås, gråmal* (3-4 cm) [NE]; *fiskfäril* (svävar strax ovan vattnet och tas av fiskar) [AN]; *syfäler* (sjöfjäril) [KA]

trollslända: *hårsnel* (slända som påstods trassla in sig i håret t ex på barn), *storskållesnel* (slända med stort huvud), *åjrsnel* [PI]; *myrsnållan, snolla, snälla,*

vingelsnäll, örnsorra [JÄ]; *oirsnel* [AN]; *snurrkolv, trollsnurra* [EN]; *storskållesnel* [Piteå, Andreas Garpebring muntl. 2007-11-13]; *örasnipa* [HÖ]; *örsnilldre* [TÄ]; *örsnillre* [HR]; [[HR]; *örsnip* [LÅ VM]; *örsnipa, örsnärva* (ett flygande insect, *Libellula vulgata*, som vistas omkring stillastående vatten och i skogen och ibland surrar och flyger åt örat på folk, varifrån hon har fått sitt namn) [UM]; *örsnipa* (även för dagsländor) [NY VV]; *örsnipa, örsnälla* [BU]; *örsnipp* [HI]; *örsnurr* [KA]; *örsnälla* (en sorts slända som ansågs kunna krypa in i öronen) [AR]; *örsnälle* [NJ]

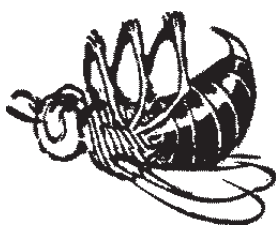
Steklar

Getingar

bålgeting [hornstekel eller mellangeting?]: *balugeiting* [JÄ]; *bålgeting* [MU]; *bål-jeting* (bon i ihåliga träd) [AP]

geting: *djatningg* [ÖK]; *djeiting* [AN]; *djäting* [KA PI]; *geiting* [BU JÄ]; *geting* [HÖ LÅ NJ NY]; *jeting* [MU]; *jetting* ("snögg en ongdomm sa n snö öm jettinger"; den onde) [AR]; *jitting* [VM]; *vaffs* [HR]

getingbo: *del* [VV]; *djeitingbill* [AN]; *djätingböyll* [KA]; *djätingtúll* [PI]; *dyll* [AP LÅ]; *geitingbol, getingdille* [JÄ]; *getingdylla* [BU HÖ NY]; *geting-dylle*

[NJ]; *getingdel* [LÖ]; *jetingdyll* [LÅ]; *jettingbo* [AR]; *jettingbölla* [EN]; *vaffsbo* [HR]

getingkaka: *jettingkvärn* [JÄ]

Humlor

bosshumla: *bosshommel* (*Apis muscorum*, har sitt bo i mossen på marken i bosset) [UM]; *bosshumle* (en som skräpar omkring sig) [HÖ]; *båsshåmmel* (humla som surrar omkring, gärna i något löst material; person som skräpar ned) [AR]

humla: *homla* [EN]; *homla, håmla* [JÄ]; *homle* [HR MU TÄ]; *homlä* [VM]; *hommel* [BU NY UM]; *hommel* ("hon vott väkkt a n hommel"; hon blev obehagligt överraskad) [AR]; *hommäl* [AP LÅ]; *humla* [HÖ]; *håmmel* [AN PI]; *håombäl* [KA]; *hömla* [NJ]

humlebo: *hommelbo* [AR MU]; *håmmelbill* [AN]

humlehonung: *hommelmjö* [MU]; *humle-mjöd* [HÖ]; *hömmel-mjöd* [NJ]; *mjön* [JÄ]

humletunna: "tunna vari humlorna samlar sitt mjöd" [HÖ]

jordhumla: *jåolhåmmel* [AN]

Myror

flygmyra: *fleopissmeor* [AN]; *flygpissmyra* [EN]; *vingpissmör* (särskilt hästmyror) [AR]

gul tuvmyra: *gulpissmöre* [AR]

hästmyra: *bjennmaur* (större myror som lever i trädstubbar) [JÄ]; *bjärnmöuren* [PI]; *bjärnmäor*, *bjärnpissmeor* [KA]; *bjärnpissmeor* [AN]; *björnmyra* (begärlig föda

för björnen) [NY]; *björnmör* [AP]; *storpissmör* [AR]

myra: *maurn, möurn* [JÄ]; *mur* [HR]; *myr, mögär* [LÅ]; *myre* (pissmyre, römyre, ettermyre) [NJ]; *möger* [HI]; *möger, mör* [UM]; *mör* [AP AR BU HÖ NJ NY TÄ]; *möre* [MU]; *möra* [VM]; *möur* [PI]; *pissmeor* [KA]

myrkung: *myrornas föregivne kung* [MU]

myrstack: *maurtuv, möurtuv* [JÄ]; *mur-donge* [HR]; *myrka* [AP]; *myrka, mögärkas* [LÅ]; *mörkas* [MU]; *mörkas, pissmyrka* [AR]; *mörstack* [BU]; *mörstack, mörtuvve* [NJ]; *mörtuve, mördonge* (gamal och övergiven) [TÄ]; *pissmorstack, römyrbosa* [EN]; *pismäorstäck* [ÖK]; *pissmörstack* [KA]

myrsyra: *myrpiss* ("hä vartt sakkt hä sku gå å ta bårtt vartta vä myrpissä") [LÅ]; *mörpiss* (om man håller handen över stacken och sen gnider sej i ansiktet blir man ej brun av solen) [MU]

rödmyra (*Myrmica* spp.): *ehtermör* [TÄ]; *eitergadd* [HI]; *eitermaur, ettermaurn* [JÄ]; *ettergadd* [BU VV]; *ettergadd* (även glåpord till snarstuckna personer) [AR]; *ettergadd, ettergnadd, gadd, gnadd* (*Formica rubra*) [UM]; *ettergnadd* [NY]; *ettermur* [HR]; *ettermöre* [MU]; *ettärmyr* [LÅ]; *ettärmör, pissmör* [AP]; *gnadd* [BU PI]; *pessmör* [TÄ]; *pissmeor* [AN]; *pissmyra* [LÅ]; *äterpissmeor* [KA]

stackmyra: *pismöuren* [PI]; *pissmyr* [VV]; *pissmyra, pissmör* [EN]

svartmyra: *swårtpissmeor* [AN]; *swårtmäor, såckärmäor* [KA]; *såkkermör* (*Lasius niger*) [AP]

Tvåvingar

bitande flygfän: *at* [ÖK]; *avåt, åt* [EN TÄ]; *bett* [AR]; *graväingg* [ÖK]; *åt* (smått flygfä som plågar kreaturen; åt = äta) [AP AR BU HI HÖ KA LÅ LÖ NJ NY PI UM VV]; *åt, åte, åut* [JÄ]; *åtä* [VM]

Flugor

blindbroms: *blendbröms* [TÄ]; *blinding* [PI]; *blinnbroms* [LÅ]; *trekant* [EN]

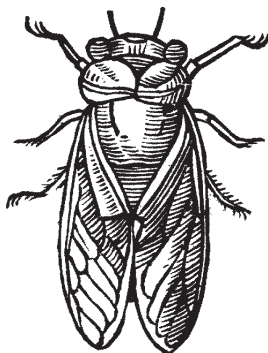
broms: *broms* [AN BU HÖ JÄ LÅ NY VM VV ÖK]; *broms* ("bromsn räck dell jaks-mäs, da val n blinn") [AR]; *bräms* [AP KA PI]; *bröms* [MU NJ]

dyngfluga (huvudsakligen *Scatophaga stercoraria*): *dyngflugu* [AP]; *dönnjflu* (brun, trivs på färsk kogödsel) [NY]; *döyntjflugin* [KA]

fluga (husfluga): *floga* [EN]; *flouwa, flugu* [BU]; *flu, fluon* [NY]; *flue, fluge* [AR]; *fluga* ("flugun feis å då vatt a assölös"; ironiskt om skryt) [HÖ]; *flugo* [AN KA PI]; *flugu* [AP HI HR LÅ]; *flugu, flågu, flöge, flögu* [JÄ]; *flu* [ÖK]; *flöge* [NJ VM]; *flöge* ("du ä söm flöga på marafitta"; efterhängsen) [MU]; *flögö* [TÄ]

flugskit: *flugostjit* [AN]

flugägg: *flöge-spye* [NJ]

fårlusfluga: *fårlus* (*Melophagus ovinus*, vinglös husfluga) [AP]

fäbroms: *hästbroms* [LÅ]; *hästbroms* ("blinn att saradan, da ha n lakkt eggen") [AR]; *hästbroms* [EN]; *hästbräms* (25 mm lång, brokig) [AP]; *hästbrämsn* [PI]; *hästflugin* [KA]

närgången fluga: *väsitoflugo* [KA]

regnbroms: *blinnbroms* [HI]; *blinning* [JÄ]; *bläinding* [KA]; *blönding* [AN]; *etterbroms* [AR]; *fårfittbroms* [Pauträsk; Strömsund, Sunna Asp-Nilsson, epost 2007-11-14]; *grårock* [EN]

renstyng: *gormstickar* (flygfä som lägger ägg under hud) [VV]; *görmstickar* [LÅ]; *korm* [AN BU HÖ]; *kormare* (även svår person) [HÖ]; *kårm* [AP]; *körmen* [VM]; *verö* (larv av renstyng) [TÄ]

småflugor (Muscidae): *slipperflugun* (sätter sig överallt utan att sticka) [AP]

spyfluga: *sjehttlögö* [TÄ]; *sjetfluga* [HR]; *spefluga* (*Calliphora vomitoria*) [AP]; *spöjflûgo* [PI]; *spyflöge* (större fluga som uppges lägga ägg i osten) [MU]; *spöyflugo* [KA]

stickfluga: *bettfluga* [HI]; *bettflugun* [LÅ]; *wåssbitoflugo* [KA]

vinterfluga (*Pollenia* sp.): *döudflûgo* [PI]; *dövfluga* (tungsint och dåsig fluga som har förlorat livslusten) [HÖ]

Myggor

fjädermygg: *strömingsmöye* (grön) [KA]

harkrank: *dinsebrok* [Bodarna, Vindeln, Karl-Johan Hedqvist muntl. enligt Bert Viklund]; *kegamöy* (darrmygga) [AN]; *kågamojj* [PI]; *langbenskrank* [VM]; *langbensmygg* [TÄ]; *långbenadskrank, myskrank* (*Tipula* sp.) [NY]; *långbene-skrank, myggmor* [AP]; *långbensmygg* [HR]; *långbentakrank* [NJ]; *misskrank*

[BU]; *myggskrank, myskrank, skrank* [AR]; *myskrank* [HI HÖ LÅ]; *möymåor* (myggmora), *stårmöye* [KA]; *sjängelmy, skängelmya* [JÄ]; *stormysskrank* (harkranken *Tipula hortorum*) [UM]

knott (små myggor): *apynja* (gammaldags benämning på små myggor, knott, yrfä) [JÄ]; *kabb, knortn, kobbmya, kubbya, matamy* (komma då kornet som bäst matas) [JÄ]; *knort* [BU EN MU UM]; *knortt* [AP LÅ]; *knott* [NJ NY]; *knugg* [TÄ]; *knåbb, knåben* [KA]; *knåort* [PI]; *kåp* [ÖK]

knottigt: *knuggöht* [TÄ]

luskung: *gullskred, kopparskre, selfskre, ormskre* (olika färg i förhållande till skatt den visar till) [UM]; *lèoskång* (lång kedja av härmaskmyggans larver) [AN]; *sellskre, skrefe* (band av vita larver som sakta skrider fram efter marken; anses tyda på att jordgods finns i närheten) [JÄ]; *selskre* (ett stort antal vita eller gråvita maskar som tätt packade färdas över marken) [LÅ]; *selterskre* [EN]; *skrefe* [HR]

mygg (små): *sannmya* [JÄ]

mygga: *krank* [EN]; *krånk, kröntjen* (föraktfullt) [NJ]; *långnäsa* [AP]; *mojj* [PI]; *my* [AR BU HI HÖ LÅ]; *my, myskrank* (*Culex pipiens*) [UM]; *mya* [JÄ]; *mygg* [AP NJ]; *mygg, myjja* [TÄ]; *mygga* [MU]; *mygge* [AR]; *möi* [ÖK]; *möy* [AN KA]

myggbiten: *krankäten* [EN]; *mybeten* [JÄ]

myggens sång (och dans): *mysjängel* [JÄ]

mygghane: *mojjkall* [PI]

myggigt: *krankut* [EN]; *myut* [JÄ]; *åtöht* [TÄ]

mygglarver (& puppor ?): *pingla* [EN HR]; *pinglan* (även grodyngel) [JÄ]; *snell* [ÖK]

myggsvärm: *myggsvada* [HR]

småknott: *gnädd* [AN]

svidknott: *brännmya, sviarn* [VM]; *ettermy, svedmy* [AR]; *shwedann* [PI]; *småsvada* [HR]; *småsvaedan, sotmya, svädamy* [JÄ]; *små sve* [HR]; *småsvädän* [TÄ]; *sviar* [HI LÅ]; *sviara* [VV]; *svidare* [HÖ NY]; *svidåt* [EN]; *swedan* [AN]; *swidar* [AP BU]; *swiro* [KA ÖK]

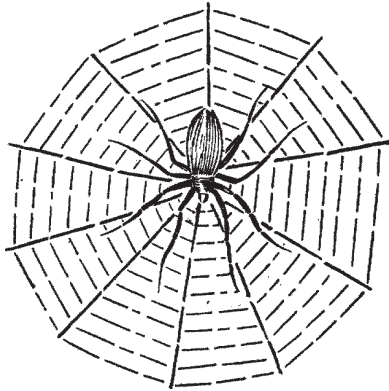
vit mygga: *fiskmya, krymya* (vit med en slags krona på huvudet) [JÄ]

vårmygga (*Culiseta* sp.): *tjälamojj* [PI]; *tjälamöe* [KA]; *tjälamöy* [AN]

Spindlar m fl

lockespindel: *bein-august* [Piteå, Andreas Garpebring muntl. 2007-11-13]; *rabbitass* ("ofta synlig i hö") [JÄ]

spindel (inkl. lockespindel): *dvärgel* [EN]; *kangelrövel* [BU]; *kangero* [AP LÅ MU VM VV]; *kangero* (stora spindlar som hade liksom stor mage [äggkokong] de skulle kunna trolla, om man gjorde dem något ont, så mamma varnade oss för att aldrig göra dem något ont, vi kunde råka ut för trolldom) [AR]; *kangerovel* [HI NY]; *kangråot* [PI]; *kengg-rao* [ÖK]; *kongero* [NJ]; *kongro, kångro* [JÄ]; *krakråo* [KA]; *kångero* ("nu ska ve ta fast fluun å lätta karoveln dra na i"ne höle å eta opp a där"; gammal barnramsas) [HÖ]; *kångero* (heter så för att den hänger i vråarna; kånsla = hänga) [UM]; *kångro* [HR TÄ]; *käkråot, käkrötter* ("i breon käkråot er lökka"; en brun spindel skulle aldrig slås ihjäl, den gav lycka eller glädje, en vit spindel gav

detsamma, men en svart betydde sorg och en grå bröllop) [AN]

spindel (med äggkokong): *pasukongro*, *pasakongro* [JÄ]; *possokångro* [TÄ]; *påskangero* [MU]; *påskongero* [AR]; *pösakangero* [NJ]

spindelnät: *dvärgvavel* [EN]; *jungfruklocka* (under tak) [AR]; *kangerogiller* [LÖ]; *kangerojiller* [VV]; *kangerot* [AP]; *kangerovelnät* [NY]; *kangråotnet* [PI]; *kangäro-nät* [UM]; *kongrovev* [JÄ]; *kångronatt* [HR]; *kångronåhtt* [TÄ]

vattenspindel: *vasskångroa* [JÄ]

björkgaller: *gök-tårer* (röda gallbildningar på björkens blad; sägs uppträda då göken blivit ledsen; orsakas av kvalster) [NJ]

gråsugga: *bottenskorv* (*Oniscus entomon*, en art insect på sjöbotten) [UM]; *goldjillt*, *krövisk* [AN]; *krövisk* (vattenbagge) [ishavsgråsugga enligt Folke Gabrielsson] [PI]; *stjytskårv* [KA]

sjölöss: *sjölössren* [AN]

snigel: *masatjering* [VM]; *mossakäring* [HÖ]; *mösatjäring* [LÅ]

vattenloppa (?): *kölmör* (kolmyra) [TÄ]

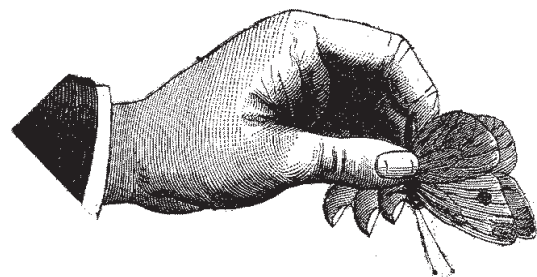
NÅGRA KOMMENTARER

Medan jag fortfarande bodde på torpet Gottlandsåsen mellan Strycksele och Gladaberg lär Tomas Lundmark ha knackat på hos en granne, vars gamla mamma då öppnade dörren en aning och misstänksamt

yttrade "Jär'e skörvnöpparn?" Troligen var det då mig hon avsåg, och det är nu glädjande att se att detta tillmäle även använts i Nordingrå (Bucht 1970), medan motsvarigheten *skorfherre* finns nedtecknad från Umeå (Stenberg & Widmark 1966-1973). Jag gissar att insektssamlare varit mycket ovanliga i glesbygden och att ordet *skörvnöpar* därför använts ytterst sparsamt, även om det spritts över stora delar av Norrland. Historien är även intressant genom att den anknyter till en av de påtagligaste dialektgeografiska gränserna jag tyckt mig se i det här redovisade materialet, nämligen gränsen mellan det sydliga *kuse* och det nordliga *skorv* avseende skalbagge eller krypande insekt i allmänhet.

Denna gräns tycks lokaliserad till södra Ångermanland med Härnösand söder om den och Nordingrå norr om den. Man kan ana att Multrä ligger i själva gränsområdet då Nordlander (1933) listar båda namnen. Ett undantag från denna regel tycks utgöras av *timmerkuse* som namn på timmerman (och troligen flera andra större långhorningar), vilket använts ända upp till Arjeplog.

Bland hopprätvingarna förefaller det inte som om man hållit isär gräshoppor och vårtbitare, varför jag listat samtliga dialektala namn som potentiellt avseende båda dessa grupper. I Jämtland har även

förekommit namn utgående från syrsta, men min bedömning är att även dessa namn använts för gräshoppor eller vårtbitare, även om vår enda inhemska syrsta, den synantropa hussyrstan, på Linnés tid lär ha förekommit ända upp till Norrland.

Att det i de undersökta källorna bara är Enångersmålet som har något namn på lysmaskar stämmer rätt väl in med dessa skalbaggars sydliga förekomst i Norrland. Visserligen har de setts sporadiskt även i Medelpad, men deras ovanlighet därstädes kan säkert förklara att man undvikit att tala om dem. Lite mer gåtfullt ur geografisk synvinkel är det att *bålgeting* återfinns i Arjeplogsmålet. Min bedömning är att namnet använts för de stora och tämligen getinglika hornsteklarna. En annan möjlighet är att bon av mellangeting i hålträdd kan ha gett inspiration till namnet.

Benämningen *rocken* på större dagsländor, huvudsakligen i släktet *Ephemera*, har troligen använts även norr om Jämtland och Härjedalen. Rockbäcken och Rockvattnet är naturnamn som återfinns bl a vid gränsen mellan Västerbotten och Lappland nära Mårdsele.

Man verkar i bygdemålen inte konsekvent ha använt olika benämningar på spindlar och lockespindlar, och ibland får man t o m en känsla av att även andra långbenta djur som harkrankar kan ha fått

heta *kangero*. Den speciella varianten *possokongro* eller påsspindel kan ha avsett honor av framför allt vargspindlar som bär med sig sin äggkokong på bakkroppen. Det förefaller även som om honliga hjulspindlar med uppsvälld bakkropp kan ha ingått i benämningen. Den senare tolkningen stöds bl a av Ewert Ljusbergs vaggvisa 'Possokongro' (från LPn med samma namn YTF-50081, 1977), som handlar om en spindel sittande uppe i taket.

Spindlar kunde även, liksom myror, användas som tecken på en snar väderförändring mot det bättre, dvs som *goversmärk* och Fors (1984) uppger följande talesätt: "ömm hä ha vure rängnut å sä ta mögärn på komme ut bårtte mögärkasän, å kangeroa ta på sätt opp näta, hä ä goversmärka he".

Insekterna kunde även nyttjas för att få kunskap om sin tillkommande. Man kunde, enligt Nyström (1993), på midsommarafton ta en handstor fyrkantig grästörva, en s k *misomartårva*, ur jorden och lägga tillbaks den igen. Påföljande morgon ser man sen efter vilka djur som finns därunder. Om det finns en lång skalbagge blir man gift med en herreman, medan en spindel betyder en svag och fattig make, och en myra en flitig man. Andra insekter kan betyda att man inte alls blir gift.

Gamla tiders flugbekämpning har tidigare behandlats i denna tidskrift av Folke Gustafsson från Kraddsele (Nilsson 1993). Här kan tilläggas att man i Nysätra hade en speciell *fluhåv* till detta ändamål, gjord av trådgardinsväv som syddes fast på en metallring och fästes på en käpp (Lundgren 1997). I Njurunda tog man kål på flugor genom att lägga hackad stormhattsrot, s k *flögerot* i en särskild flugkupa (Hellbom 1980).

Ett sätt att skydda sig mot getingstick var att använda sig av en särskild besvärjelse eller *jetingola*, som t ex den från Multrä "Jeting, jeting spik, nann ting ä du lik, stikk ti mull, å int ti hull, stikk i vägg, å int i sägg" (Nordlander 1933). Ett alternativ var att lägga 3 strån i kors i munnen.

Man har även tillmätt vissa insekter lite övernaturliga krafter. Från Arnäs uppges att man gav korna *tordyvelsalt* mot *ränsel* (juverinflammation). Det framställdes genom att en tordyvel togs före gökgal och lades levande i salt (Söderström & Odstedt 1994). Än märkligare är den *spiritus*, som kunde vara en skalbagge, en broms eller en spindel som förvarades i en ask eller näverdosa (Larsson & Söderström 1979, Lindgren m fl 1940). Den troddes kunna dra allt möjligt till gården, och påminner därmed en del om de nystan som kallades *baran*.

Tack till Claes-Börje Hagervall och Ola Wennstedt på DAUM för all hjälp. Sven Hellqvist gav mig nyttiga synpunkter på en tidigare version. I DAUMs arkiv finns upptagen en C-uppsats från Umeå universitet, som behandlar nordsvenska insektbenämningar. Uppsatsen kunde dock i början av mitt eget arbete inte hittas och studeras. I mitten av april hittades till slut den aktuella uppsatsen, varvid Ola Wennstedt vänligen sände mig en kopia. Den 75 sidor långa uppsatsen har titeln "Nötbar och tjärsiffrus. En studie av nordsvenska insektsbenämningar", och är skriven av Karin Zetterlund och handledd av Lars-Erik Edlund under hösten 1993. Då uppsatsen delvis bygger på samma källor som jag studerat, överlappar innehållet med

min text. Zetterlunds text är dock betydligt mer utförlig och bör därför nyttjas som grund för eventuella fortsatta studier i ämnet. Zetterlunds uppsats behandlar även benämningarnas uttal och härledning, vilket jag själv undviktit.

CITERAD LITTERATUR

- Arbetarnas bildningsförbund & Studieförbundet vuxenskolan. 1999:** *Överkölsma:le. Överkalixmålet*. Överkalix, 430 sidor.
- Bucht, T. 1970:** *Språket i Härnösand*. Läromedelsförlagen Svenska Bokförlaget, Stockholm.
- Dahlstedt, K.-H. & Ågren, P.-U. 1954:** *Övre Norrlands bygdemål. Berättelser på bygdemål med förklaringar och en dialektöversikt*. Skrifter utgivna av vetenskapliga biblioteket i Umeå 1. Almqvist & Wiksell, Uppsala, 308 sidor.
- Edlund, L.-E. (Red.). 1995:** *Norrländsk uppslagsbok*. Band 3. Norrlands universitetsförlag, Umeå.
- Enström, H. & Söderström, S. 1990:** Enångersmålet: ordlista över en dialekt i Hälsingland. Uppsala, Dialekt- och folkminnesarkivet, 123 sidor. Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A, Folksmål.
- Fors, H. 1984:** *Ordbok över Öre-Långselemålet – en svensk dialekt i södra Lappland*. DAUM, Umeå, 252 sidor.
- Föreningen Kalix bygdemål. 2006:** *Åolleist opa kölsimåle. I åol leist : ordlista på kalixmål, sådant det talades på 1990-talet*. Ny uppl. Kalix, 192 sidor.
- Hellbom, A. 1980:** *Ordbok över Njurundamålet*. Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 27, 431 sidor.
- Hillbom, H. 1993:** *Härjedalska, ordlista, cirka 3650 ord och uttryck med svensk översättning*. Umeå, 91 sidor.
- Holmgren, K. (red.). 1995:** *Lögdeå. Älv, by och hamn med samma namn*. Ågrens tryckeri AB, Örnsköldsvik, ISBN 91-630-4020-4, 246 sidor.
- Larsson, G. 1991:** *Ca 1400 ord på Vilhelmina-dialekt*. Stencil.

- Larsson, E. & Söderström, S. 1979:** *Hössjö-målet. Ordbok över en sydvästerbottnisk dialekt.* Skrifter utgivna av dialekt- och ortnamnsarkivet i Umeå (A) Dialekter 1: 1-224.
- Lidström, G. (red.). 1997:** *Pitemålet – allt mila åagg å "öx.* 3:e upplagan. Polygraph Center, St. Petersburg, 433 sidor.
- Lindberg, H. & Lindberg, A.-G. 1991:** *Vitvattsmåle : en Bjurholmsdialekt.* Bjurholm, Mizar media, 32 sidor.
- Lindfors, B. 2001:** *Ordbok över Arjeplogsmålet : en dialekt i Lapplands inland.* 2. uppl., Ny tr., Arjeplog, 206 sidor.
- Lindgren, J.V., Zetterholm, D.O. & Zetterholm, M. 1940:** *Ordbok över Burträskmålet.* Uppsala, Lundequistska bokh., 167 sidor.
- Lundgren, A. 1997:** *Ordbok över Nysättramålet: en nordvästerbottnisk dialekt.* Umeå : Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet, 324, sidor.
- Nilsson, A.N. 1993:** Insekternas litteraturhistoria, del 4. *Natur i Norr* 12(2): 71-76.
- Nordlander, J. 1933:** *Ordbok över Multråmålet.* Stockholm, C.E. Fritzes bokförlags AB.
- Nyström, J.-O. 1993:** *Ordbok över lulemålet på grundval av dialekten i Antnäs by, Nederluleå socken.* Umeå, 213 sidor.
- Olofsson, J.O. 1999:** *Tännäsmålet. Grammatik och ordlista.* Östersund, 178 sidor.
- Oscarsson, B. 2001:** *Orlboka. Ordbok över jamskan.* Jengel förlag, Östersund, 520 sidor.
- Selberg, A., Nyman, J., Sobrino, J. & Karlsson, S. 2006:** *Hissjöboken. Ordlista djur.* <http://www.hissjo.net/BookPage.aspx>; 2006-10-10.
- Stenberg, P. & Widmark, G. 1966-1973:** *Ordbok över Umemålet / av Pehr Stenberg (1804).* Uppsala, 2 vol. Skrifter / utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A, Folkmål.
- Söderström, S. & Odstedt, E. 1994:** *Arnäsmålet: ordbok över en ångermanländsk dialekt: på grundval av Ella Odstedts samlingar.* Uppsala, Dialekt- och folkminnesarkivet, 420 sidor.

Författarens adress:

anders.nilsson@emg.umu.se

tel. 0930 - 72020

Mullsjö 258, 914 90 Nordmaling

English title:

Trivial names on insects in north Swedish dialects.

Bipaviljongen

Leena Krohn, 2008. *Bipaviljongen – en berättelse om svärmar.* Översättning Seija Torpefält. Kabusa böcker, Göteborg.

Den finländska författarinnan Leena Krohn avhandlades i avsnitt 21 av *Insekternas litteraturhistoria* (NiN 2004, 23(1):31-38). Hon har nyligen fått ännu en av sina romaner översatt till svenska. Titeln antyder att innehållet åtminstone delvis kan ha kopplingar till entomologien, och läsaren blir inte heller besviken på den punkten. *Bipaviljongen* är ett före detta hem för "själssjuka", som nu hyser en hel uppsättning märkliga föreningar och företag. Läsaren får göra många nya bekanskap, bl a med Rumtiden, Lady Lai, Fotlös och Herkules. Bokens kapitel har rätt märkliga rubriker, och jag fastnade för "Huset med den tvehövdade skalbaggen". Selma upptäcker att skafferiets torrvaror angripits av ohyra. Hon får då

syn på en tre cm lång svartglänsande skalbagge. Med hjälp av entomologen Torild kommer de fram till att det är en *Carabus* hon sett. Den visar sig igen, varvid två av betraktarna observerar att den har ett huvud i varje kroppsända, vilket entomologen inte kan se. Senare hittar städhjälpens två skalbaggs-halvor på golvet, och båda är huvudändar. Selma och hennes man börjar därefter att glida isär.

I boken förekommer även bisvärmar. Följande mening förekommer två gånger i boken: "I kallare trakter bor det ensamare bin". Så sant! Den som gillar Leena Krohns böcker kommer säkert även att ta *Bipaviljongen* till sitt hjärta. Den innehåller garanterat många tanketrådar att fundera vidare på. Följande stycke kan vara representativt:

"Alla svärmar och flockar skulle en gång skingras, alla skuggor skulle flyta samman till en enda lång natt. Dockan gjorde grimaser åt mig. I ett träd satt en fågel som hade tänder. Tidens gräns ryckte allt närmare."